ڊاڪٽر تهمينہ مفتي

دنيا ۾ ٻارن جي ادب جا موضوع، رجحان ۽ صورتون

New themes, trends and forms of children's Literature in the world

Abstract

The tradition of children's stories is more cultural than entertainment. The concept of children's Literature is full Significant and unique ideas.

It is seen in different cultures of the world, the literature for children deals in moral values, Social responsibilities, difference between good and wrong doings.

Same time, the said Literature is found beyond the boundaries of various countries, their culture, traditions and social/moral values and Language barriers. Even in the classical main stories are the same by their central ideas. These stories and such other pieces of art are same by their theme and trend.

Here, a question arises, that the children's Literature have new themes, forms, trends, ideas, concepts are not?

Before clarifying this question, we must look at the source of such stories, related to Indus civilization. Here the stories, based on good sayings and moral values have had been told by grandmothers, in a home, village or town respectively.

Partly the subjects are different, but when we conclude the result, it seems likely same. The difference of geography, language and the time what have been left behind.

Keywords: Traditions of Children Literature, Folklore, Civilization, Grimm's Fairy Tales, Aesops Tales, Metamorphism.

ٻارن لاءِ آکاڻين جي روايت نصيحت ۽ وندرائڻ واري ڪارج کان وڌيڪ تهذيب، ثقافت (civilization) جي اوک ڊوک سيکارڻ ۽ انوکن خيالن، تصورن جي نشانبري ڪرڻ آهي. دنيا جي ڌارڌار ثقافتن ۾ ڏسجي ٿو تہ اهڙا اهڃاڻ انفرادي طور (Independently) پاڻ مرادو، خود مختار، دنيا جي ثقافت ۽ تهذيب ۾ موجود هوندا آهن. آکاڻين جي روايت ٻارن کي اخلاقي، سماجي، ذميوارين کي سڃاڻڻ ۽

سمجھائڻ آکاڻيءَ جو بيو وڏو ڪارج آهي. ٻارن جي آکاڻين جو جڏهن مطالعو ڪجي ٿو. رجحان، لاڙا، موضوع ۽ هيئتون (forms) بنا ڪنهن تفريق جي، زميني حدن کان پري ٻولين جي رڪاوٽن کي پار ڪري، فني توڙي، آڳاٽي ثقافتن متي بيان ڪيل حاصلات کي اهميت پئي ڏني آهي. ڪلاسيڪل اساسي آکاڻين جو اڀياس ڪجي ٿو تہ دنيا ۾ ٻارن جي ادب جا موضوع، رجحان ۽ صورتون هڪ جهڙيون (Emerge) هڪ ٻئي سان جڙيل ۽ ڳنڍيل نظر اچن ٿيون. هتي هڪ سوال اُڀري ٿو تہ سنڌي ٻاراڻو ادب يعني آکاڻين جا موضوع ڇا، انوکا خيال، تصور ۽ هيئتون ۽ صورتون رکي ٿو؟ هتي ان سوال کي واضح ڪرڻ کان پهرئين، سنڌو وادي (Indus Valley) جي تهذيب ۽ ثقافت، آڳاٽي ورثي کي ڏسجي، جڏهن آکاڻيون ۽ جن ۾ سريليون سٽون، جن جي تخليق ماءُ، ڏاڏي، ناني، ماسي ۽ پڦيءَ ڪئي، جيڪا سماجي مجيل حقيقت آهي. ماءُ جي رشتي ۽ ٻين ناتن ٻار جي شخصيت تي اثر وجهندي سندن روحاني ۽ من جي خوشين جي حاصلات ۾ سندن وڏو ڪردار ۽ هٿ رهيو آهي. سنڌ جي تهذيب ۽ ثقافت ۾ عورت جو ڪردار ۽ مڃتا هئي. ڪيتي سرسيتي، درياهي ۽ ساموندي وهنوار ۾ هن جي وڏي حصيدار هئي. اهم سماجي ذميواريون هيون، جنهن کي خوب نڀايو ويو. هتي ڏنل ننڍڙين سريلي سٽن ۾ ڏسو ڪيئن نہ هڪ مختصر آکاڻي بيان ٿيل آهي.

ٽنبڙي ڙي ٽنبڙي!
اسين تنهنجا ماٽهو
ڇٻينداسين ڏاڙهون.
هيءَ ککر ڪمڙي
ستن پائرن جهڙي
چٽي منهنجي پوتي
ٻيڙين وارا آيا
ڇبا ڇبيندا آيا
ڇبڻ ۾ موتي
چٽي منهنجي پوتي
بابل کي ڇئجان
ادل کي ڇئجان
گڏو گڏي آڻجان

سون ۾ تورائجان
چانديءَ ۾ مڙهائجان!

ڪاڪي پيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جو نظم ’واه ڙي تارا گول تارا‘، انگريزي نظم ’ٽوئنڪل ٽوئنڪل لٽل اسٽار‘ (Twinkle Twinkle little star) تان ورتل نہ آهي. واه ڙي تارا جو مرڪزي خيال مختلف آهي. تارن جي ضرورت ۽ اهميت ڪي اجاگر ڪيو ويو آهي. انگريزي نظم ۾ حيرت ۽ عجب آهي. ’واه ڙي تارا‘ ۾ سونهن ۽ فطرت طرف ڌيان ڇڪايو ويو آهي. ”چنڊ ماما پائي ڏي، تو ۾ برڪت، تو ۾ شرڪت، اندر ٻاهر سوجهرو، هڻ ٻليءَ کي موچڙو!“ جهڙيون سٽون فطرت سان پيار ڪرڻ ۽ انهن ۾ رشتن ناتن کي اظهاريو ويو آهي. دلچسپي پيدا ڪرڻ، تصور اُڀارڻ سان گڏ ناتن رشتن جي خوبصورتيءَ کي پڻ بيان ڪيو ويو آهي.

اونداهو دور (Dark age)

منگهارام ملڪاڻي لکي ٿو تہ: ”ڏاڏي جي ڏند ڪٿائن جي چٽي سانپر آهي. مثلاً الڙ بلڙ، هيٺلي ڪيتلي، جهرڪ ۽ جهرڪي وندر ۽ ريجهہ جون ڪهاڻيون. جي نهايت دکدائڪ يا نهايت کلائيندڙ هيون. جن جو اثر وڏي ڄمار تائين دل تي ڇانيو پيو آهي. وندر جنهن کي ڪاسائڻ سس کهي گم ڪري ڇڏيو هو.“ (1) انهن آکاڻين مان اونداهي دور Dark age جي هڪ جهلڪ ڏسجي ٿي. سهڻين عورتن تي غلبو ڪين کهڻ، غائب ڪرڻ، ٻارن کي گُندين ۾ بند ڪرڻ، ماءُ جي پيٽ مان نوريئڙي جو پيدا ٿيڻ وارو عمل ڏسجي ٿو. راڪاس طاقت جي زور تي سونل جا وار ٿنڀ سان ٻڌي اکيون سئيءَ سان سبي ڇڏي ٿو. اهڙي ريت انگريزي آکاڻي ۾ ڏائڻ سهڻي ڇوڪريءَ کي چوي ٿي تہ:

> "Repunzel, Repunzel Let down your hair so that I may climb the golden stair" (2)

هن آکاڻيءَ ۾ رپنزل جا وار ڊگها ۽ سونهري آهن. انڪار تي ڏائڻ سندس وار ڪٽي ڇڏي ٿي. اهڙيءَ طرح سونل کي بہ سندس ڀاءُ در کولڻ لاءِ چوي ٿو.

سونل سونل! در لاهہ ڏيو ٻار.
سونل سڏ سڃاتو ۽ جواب ڏنائين:
ادا ڙي ادا اکيون سئيءَ سبيون.
ڇو تو ٿنڀ ٻڌو راڪاس گوڏڙي ستو.

هڪ آکاڻيءَ ۾ عورتون لاباري تي وڃڻ ڪان پهرين ٻہر نالي مرد کي ٻارن جي سنڀال لاءِ گهر تي ڇڏيو هو. ٻہر ٻارن کي گُندين ۾ بند ڪري ڇڏيو هو. اتان هي چوڻي بہ مشهور ٿي "جهڙي ٻرڙي ڪئي ٻارن سان!" هي آکاڻيون اونداهي دور جي پس منظر ۾ ڏسڻ گهرجن. پيش منظر ۾ پدرشاهي سماج جا پيرا ڏسجن ٿا. هن مختصر تعارف مان اونداهو دور ڏسجي ٿو. ٻيو ان سوال جو جواب بہ معلوم ٿيو تہ سنڌي ٻاراڻو ادب، دنيا جي ٻين ٻولين جي ادب وانگي ڏند ڪٿا جي روايتن سان جڙيل نظر اچي ٿو.

ٻارن جو ڪلاسڪ/اساسي ادب

هي ادب واقعن تي ٻڌل آکاڻين کان وٺي، بادشاهن اميرن وزيرن جي ڪردارن سان سهيڙيل آکاڻين تي ٻڌل آهي. سندن زندگي جي وهنوار سان گڏ، بهادري ۽ محبتن جا افسانا آهن. اهڙي مواد جي موضوعاتي، ڪلاسيفڪيشن ڪندي ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکي ٿو تہ: "عام اصطلاح ۾ ڪهاڻيءَ ۽ ڳالهہ ۾ ڪو فرق ڪونهي، مگر محض علمي نظريي خاطر ڪلاسيڪي يا ڪنهن قالب وارين حڪايتن کي ڪهاڻيون سڏيو ويو." (بلوچ، مقدمو 214)

1. **آکاڻي:** آکاڻيءَ کي تخليق ڪرڻ ۾ سماج جي هر فرد جو حصو پيئي رهيو آهي. انسانن سان گڏ رهندڙ ساهہ وارا پکي ۽ جانور بہ ڪردارن جي صورت ۾ نظر اچن ٿا.

2. **ڪهاڻي:** ڪلاسيڪي يا ڪمني قالب واريون حڪايتون، جن کي ڪهاڻي سڏيو ويو. تن ۾ جِن، پَريون، ديو، جادو ۽ ڏائڻ جا ڪردار نمايان آهن.

3. **ڳالهہ:** ويجهڙائيءَ واري انساني سماج ۾ اسريل، بادشاهن، وزيرن، شهزادن، شهزادين، سوداگرن جي ڪردارن تي مشتمل آهن. جن ۾ مهم جوئي، نيڪي ۽ بدي، ست سمنڊ پار وغيره جو تصور ملي ٿو. ان ۾ شڪ نہ آهي تہ ڏند ڪٿائن انساني سماج جي پرورش، اوسر، ترقي ۾ ڀرپور ڪردار ادا ڪيو آهي. ڏند ڪٿائن جي روايت سڄي دنيا کي هڪ ٻئي سان جوڙي رکيو آهي. ڳالهہ ۾ بادشاهن وزيرن، شهزادين، راڻين ۽ شهر جي سوداگرن وغيره جي ڪردارن جي ڳالهہ هوندي آهي.

ترجمي جي روايت:

عجب جهڙي ڳالهہ آهي تہ ادب ئي دنيا جي مختلف تهذيبن ۽ ثقافتن کي هڪ ٻئي سان جوڙي رکيو آهي. سڀ کان پهرين ٻن جرمن ڀائرن پنهنجي ملڪ جي لوڪ ڪهاڻين کي سهيڙيو. جيڪي A Grimm's fairy tales جي نالي سان مشهور آهن. سڀ کان پهرين گرم جي ڪهاڻين کي سنڌي ۾ ٻولچند ڪوڏومل ترجمو ڪيو. انهن

مان هڪ Cinderella ۽ ٻي Snow drop هئي. سنڌيءَ ۾ ٻارن جون اصلوڪيون آکاڻيون ديوان ڪوڙيمل چندن مل "ٻاراڻيون آکاڻيون" (1891) جي عنوان سان لکيون. ٻيون مرزا قليچ بيگ ٻارن لاءِ "ٻاراڻا گل ڦل" 1918ع ۾ گيتن نظمن جو ڪتاب لکيو. سنسڪرت، انگريزي، فارسي، بنگالي، هنديءَ تان بہ آکاڻيون ترجمو ٿيون، جن جو موضوع وندر ۽ سکيا هو. اهڙو مواد سنڌي ادب جي تاريخ ۾ موجود آهي.

> "سنڌي ۾ سڀ کان پهرين گرم جي ڪهاڻين مان ڪن ڪهاڻين جو ترجمو بولچند ڪوڏومل ڪيو. تن کي سرسوتي ميگزين ۾ ڇپرايو." (4)

ٻين بہ ڪيترين ڪهاڻين جا ترجما ڪيا. ديوان ڪوڙيمل پڻ ڪيترين ئي ڪهاڻين جا ترجما ڪيا.

ٻارن جي ادبي ارتقا (Evolution) جو بنيادي مقصد، ريجهائڻ، وندرائڻ هو. آکاڻين کي ٻڌائڻ واري روايت قديم تهذيب ۽ ثقافت سان جڙيل آهي. سڄيءَ دنيا ۾ اها روايت (Arisen independently) پنهنجي طور اڀري آئي. اول 'ايسپ جون آکاڻيون' 1484ع ۾ انگريزيءَ ۾ شايع ٿيون. سنڌي ۾ پهريون ڀيرو 1854ع ۾ تڏهوڪي اسسٽنٽ ڪمشنر ايلس ۽ منشي ننديرام ميراڻي جي مدد سان انگريزي تان ترجمو ڪيون. اهو پهريون نسخو ٻوليءَ ۾ رائج پراڻي اسلوب، رواج ۽ صورتخطيءَ ۾ هٿ سان لکيل هو. جنهن کي پوءِ منشي اڌارام ٿانورداس مروج سنڌيءَ ۾ شايع ڪرايو. جيڪو هن وقت ناياب آهي. سنڌي ادبي بورڊ ٻنهي نسخن کي ڀيٽي ضروري درستگيءَ کانپوءِ شايع ڪيو. پهريون ڇاپو 1953ع، ٻيو ڇاپو 1996ع ۾ پڌرو ٿيو. ٻاراڻو ادب انساني سماج لاءِ سکيا ۽ وندر جو وسيلو آهي. هي آڳاٽي ڪهني، يوناني روايت ترجمي ٿيڻ سان سنڌي ادب ۾ شامل ٿي.

ٻاراڻي ادب جا موضوع، رجحان ۽ هيئتون

ان نسبت سان ادب جا موضوع رجحان، هيئتيون ڌار ڌار هوندي بہ بنا ڪنهن فرق جي، جاگرافيائي ۽ ٻوليائي بندشن ۽ وقت کي سدائين پوئتي ڇڏيو آهي. ان ڪري عام طرح سان اهڙي ادب جا تاجي ڀيٽا themes ٿي آهن، جن کي اوهان ۽ اسان پنهنجي ننڍپڻ جي يادگيرين مان پرکي سگهون ٿا.

مثال:

1. آکاڻين ۾ انساني عمل کي (Antheropomorphism) کي سولن لفظن ۾ لکجي جيڪو شين جو انساني عمل يا اداڪاري آهي.

2. جيڪڏهن اهي تحرير ٿيل آکاڻيون روايت سان لاڳاپيل نہ آهن تہ ڏندڪٿا ۾ شامل نہ ٿينديون. جيڪڏهن ڏندڪٿا قيرقار سان لکت ۾ آهي تہ اها ڏند ڪٿا ۾ شمار ٿيندي. اگر آکاڻي روايت سان لاڳاپيل ناهي تہ اها روايتي ڪهاڻين ۾ شمار نہ ٿيندي. اسان انهن ڪهاڻين بابت ڄاڻ رکون ٿا، جن کي ڪنهن ليکڪ لکيو آهي. تحرير ٿيل آکاڻين جي روايت ڏند ڪٿا سان جڙيل ناهي، اهي ڏند ڪٿائون نئين قيرقار سان لکت ۾ آيون آهن تہ انهيءَ کي بہ ڏند ڪٿا چئي سگهجي ٿو.

3. ڪهاڻين جا ٻڌندڙ يا پڙهندڙ ڏار ڏار آهن. آکاڻيون مختلف قومن جي ثقافتن جي سڃاڻپ آهن، ان ڪري آکاڻين جا (elements) تبديل ٿيا آهن. ان جو سبب ٻڌندڙ يا پڙهندڙن جو ڏار ڏار هجڻ آهي.

انٿروفومورازم (Antheropomorphism) هن دور ۾ هڪ مقبول رجحان آهي، جنهن جو بنياد ان جون پاڙون ٻارن جي زباني روايتي ڏند ڪٿا جي روايت ۾ آهن.

> Anthropomorphism is just in fancy word for things acting like humans typically animals attributing humans characteristics to animals speech rational thinking intelligence emotions has always strucka chord with childrens" *(5)*

ويهين صديءَ جي انگريزي ادب جي روايت ڏند ڪٿا جو اڀياس ڪندي، معلوم ٿيو تہ اڄ بہ ٻارن لاءِ گهڻي تعداد ۾ جانورن جي ڪردارن تي مشتمل ٻارن جون آکاڻيون آن لائن Online موجود آهن. ان جو مثال 2019ع ۾ لکيل بهترين ڪتاب The way home for wolf آهي. ان ۾ بيان ڪيل آکاڻي جنهن جون پاڙون زباني روايت سان ڳنڍيل آهن، اها هڪ ڪهني روايت تان ورتل آهي.

آکاڻين ۾ جانورن ڪردارن ۾ انساني عمل يعني Anthropomorphism اڄ مقبوليت ماڻي چڪو آهي. ٻارن جون آکاڻيون جن جي پاڙ يا بنياد (Deep Roots) گهرائي ۾ زباني روايت سان ڳنڍيل آهي. اهي ٻاراڻي انگريزي ادب ۾ مستقل رائج آهن ۽ سندن دلچسپي اڄ تائين برقرار آهي. اهڙو مواد شايع ٿيڻ جي حوالي سان انگريزي ٻارن جو ادب اڳڀرو آهي. ٻاراڻو سنڌي ادب، سنڌي ادب جيان حقيقت نگاري، ترقي پسند نظرين جي گهري اثر هيٺ آيو ۽ ائين پنهنجي قديم روايتن کان ڏار ٿي ويو ۽ ٻاراڻي ادب ۾ سماجي حقيقتن کي پيش ڪندي ٻارن جي سمجهہ شعور کي وساري ڪهاڻيءَ کي سڌو سنئون بيان ڪيو ويو منهنجي خيال ۾ ان ڪري ٻارن جي دلچسپي کي ڌڪ رسيو ۽ ٻارن جو ادب مچتا نہ ماڻي سگهيو آهي.

حضرت عيسيٰ عليہ السلام جي پيدائش کان پهرين Aesops feables 500 B.c جنهن جو ترجمو (ماکوڙي ۽ تڏ) جيڪا ايسپ جون آکاڻيون ڪتاب ۾ شامل

آهي. قديم يوناني روايت مان ورتل اِها آکاڻي مغربي دنيا ۾ گهڻي مشهور ۽ ٻارن جي پسنديده آکاڻي آهي. انگريزيءَ ۾ هيءَ آکاڻي ماڪوڙي ۽ تڏ The Ant and the gross hopper واري ڪهاڻي، جڏهن مطالعي ۾ آئي، تڏهن ڪهاڻي جو اسلوب ۽ فن پرڪشش هو. آکاڻي پراڻي پر ان ڪي موجوده مغربي تهذيب تمدن جي پس منظر ۾ منظرنگاري جي ذريعي دلچسپ ڪري پيش ڪيو ويو آهي، انهيءَ ترجمي مان مثال ڏجي ٿو جنهن ڪي نظرانداز نٿو ڪري سگهجي. ننديرام جي ڪيل ترجمي مان هي مثال ڏسو:

”هڪ تڏ جا بک سان ٿي مئي، تنهن ليلائي چيس تہ مون ڪي بہ ٿي ڪڻا اَنَ جا ڏي تہ منهنجو ساهہ بچي ۽ ڪائي توکي دعا ڪريان، ان ۾ توکي وڏو ثواب ملندو. ماڪوڙي ورندي ۾ پڇيس تہ اونهاري ۾ ڇا ڪندي هئينءَ؟ چيائين تہ کهڙيون ڳالهيون ٿي پڇين؟ سڄي اونهاري ۾ آءٌ نچندي ۽ ڳائيندي ۽ خوشيون ڪندي هيس. تنهن تي کلي وراڻي ڏنيس تہ جيڪي انهيءَ طرح ڳائيندا، نچندا ۽ موجون ماڻيندا آهن، سي نيٺ بک مرندا آهن، تنهن ۾ ٻين جو ڇا؟“ (6)

هن ڪهاڻي بابت هي راءِ ڏني وئي.

“West’s most popular stories such as, The Ant and the Gross hopper similarly ancient india’s the Panchatantra. 200bc” *(7)*

پنجتنتر جون آکاڻيون جانورن جي ڪردارنگاريءَ تي مشتمل آهن. هي جانورن (Animals fables) تي مشتمل آهي. ٽيون اهم ڪتاب الف ليليٰ هڪ هزار راتيون (1000 Nights) ٻارن جي ادب جي حوالي سان دنيا جي ادب ۾ نشانبر آهي. هي ڪتاب عباسي خلافت جي دور ۾ AC 1258، 7500 لکيو ويو. هن مجموعي ۾ فن ۽ هنر اهڙو تخليق ڪيو ويو، جنهن جي اڄ بہ اهميت آهي. ڪهاڻيءَ جو فريم يعني Themes جنهن ڪي ائين ڪٽي سمجهجي تہ اهو بنيادي رنگ جنهن جي بنياد تي آکاڻي بيهاريل هجي يا ان ڪي تاڃي پيٽو چئي سگهجي ٿو. هن ڪتاب ۾ تصويرن جو هجڻ ان جي اهميت ڪي وڌائي ٿو. ڪهاڻين جي بنيادي اٽت لوڪ ادب، عشق آهي. جادوئي غاليچو وڏا پکي ۽ جبل، پريون، جادو بلائون ۽ سمنڊ ۾ رهندڙ Mermaid نوجوان عورت، جنهن جو اڌ بدن مڇيءَ جهڙو آهي. هن مجموعي ۾ جنسيت Sex ۽ پرتشدد عمل Violent جهڙا حوالا ملن ٿا. جيتوڻيڪ هيءُ ٻارن لاءِ ناهي. هن ڪتاب سڄي دنيا ۾ مقبوليت حاصل ڪئي آهي. ٻارن جي ادب ۾ فينٽسي fantasy element جي وسيلي پرين جي سمنڊ ۾ رهندڙ مخلوق ۽ ٻين ڪردارن وسيلي سبق ۽ نصيحت هر ڪهاڻي جو پيغام آهي. هن ڪتاب ۾ عشق،

اڏامندڙ غاليچو، وڏن پکين ۽ جبلن سان گڏ پرين جو سمنڊ ۾ رهڻ هڪ بي مخلوق کي پڻ متعارف ڪرايو آهي. ڪردارن وسيلي سبق ۽ نصيحت هر ڪهاڻيءَ جو پيغام آهي. هي ڪتاب نہ صرف وچ اوڀر ۾ پر سڄيءَ دنيا ۾ پڙهيو ويو تہ ان ڪري هن کي ٻاراڻي ادب توڙي ادبيات ڪلاسڪ/اساسي ٻاڱي ۾ شمار ڪيو ويو تہ الف ليليٰ جي مختلف ڪردارن کي ٻارن جي ادب ۾ تخليقي ورجاءُ Anthropomorthism جي گڻ وسيلي نواڻ سان پيش ڪيو ويو. هن ڪتاب سڄي دنيا ۾ مقبوليت حاصل ڪئي آهي. ٻارن جي ادب ۾ آڳاٽي ادب ۾ شمار ٿئي ٿو. هن جي مقبوليت 'ايسپ جي آکاڻين' برابر تسليم ڪئي وڃي ٿي. هن جو مواد بہ قديم روايتي ڏند ڪٿائن Oral tradition تي مشتمل آهي.

آکاڻين ۾ اخلاقي سبق

آکاڻين ۾ اخلاقي سبق تہ ڏيڍو ئي هو پر مسئلو تڏهن سامهون آيو جڏهن ثقافتي قدر تبديل ٿيندا ويا ۽ آکاڻين جي تاريخ ٻڌائي ٿي تہ آکاڻين ۾ ٻڌايل اخلاقيات جو لاڳو ٿيڻ مدي خارج ٿي چڪا هئا. ان اثر هيٺ پرائمري ابتدائي مثال Blue beard ۾ هڪ شخص مسلسل زالن کي قتل ڪندو رهيو. ان ڪهاڻيءَ مان ٻين جي حياتين ۾ مداخلت حد ڪان وڌي وئي. تي رڇ گولڊي لاڪس ۾ ننڍڙي نينگري بغير اجازت جي گهريلو شيون هيٺ مٿي ڪري ٿي ۽ رستو ڀولبندي واپس ٿي، پنهنجو قصو ڏاڏي کي ٻڌائي ٿي. ڪيس جيڪو جواب ڏئي ٿي، اهو جواب هي هو 'what a wild imagination' ترجمو: "تنهنجو ڪيڏو نہ جهنگلي چڙواڳ خيال آهي." آکاڻين ۾ اخلاقي قدر ۽ نصيحت Moral values موجود آهن. جي هن دور جي حالتن تي بہ نهڪن ٿيون. انگريزي ٻاراڻي ادب ۾ Gold Locks an three bears جي آکاڻي جي پراڻي نسخي ۾ گولڊ لاسڪ هڪ ڪراڙي عورت جو ڪردار هو پر پوءِ ان ڪراڙي عورت جي جاءِ تي سنهري وارن واري نينگريءَ جو ڪردار آندو ويو. اهڙي طرح آڳاٽو ٻاراڻو ادب نئين صورت ۾ پيش ڪري ٻاراڻي ادب کي هٿي ڏني وئي.

فطرت ۽ آکاڻي (Natural Phenomenon)

اڪثر آکاڻين ۾ علمي ۽ سائنسي بنياد نظر نہ ٿو اچي. مثال: چنڊ ۾ جيڪو نقش آهي، اهو سيهڙ آهي، جنهن جي هٿ ۾ پستول ۽ گولو Mortar آهي! اولهہ ۽ اوڀر جي ملڪن ۾ اهڙيون ڪيئي آکاڻيون ملن ٿيون. دنيا جي ٻين حصن ۾ ٿوري فرق سان موجود آهن. چين، ڪوريا ۽ جپان جي آکاڻين ۾ مٿي بيان ڪيل مواد سان، مشابهت رکي ٿو جنهن ۾ مارٽر گولو ۽ پستول سيهڙ جي هٿن ۾ آهي، ان

ڪري چنڊ جي صورت ائين نظر اچي ٿي. هي ڪهاڻيون ان خيال جي به پنيرائي ڪن ٿيون ته ماءُ ٻارن جي سوالن کان بيزار ٿي چنڊ کي غير سائنسي مشابهت ڏني. نظرين جي لاڳو ٿيڻ ۾ طويل جنگين آکاڻين تي اثر وڌو ٻيو ته هٿيار فطري سونهن کي برباد ۾ تباهه ڪن ٿا. Antheropomorshism جي ذريعي آکاڻين ۾ هڪ هنڌ اهو به ٻڌايل آهي ته زيبرا zebra کي ڪارن پٽن جهڙا نشان ڪيئن ٿيا آهن.

مثال:

> "This is often combined with antheropomorphism to show how animals become the way are, A good example is the nomibion story of how zebras got their stripes_spoileradert. A zebra and aboon fight over water learning the zebra with burn mark and baboon with a red butt". *(8)*

ٻاراڻي ادب ۾ ميٽامورفز (Metamorphose)

ٻاراڻي ادب ۾ Metamorphose جي ذريعي انساني ڪردارن جو تبديل ٿيڻ، ساهوارن وجودن ۾ ٻين شين ۾ تبديل ٿيڻ (روحاني يا جادوءَ سان) ان کي ميٽامورفوز چئجي ٿو. سنڌي ٻاراڻين روايتن ۾ ميٽامورفوز جو عڪس ڏسجي ٿو جيئن هڪ آکاڻي جڳ وي ڪاٺ جا منو ڏيڳ، اهڙين ڪهاڻين جا مثال ملن ٿا. ٻيو مثال سونن وارن واري شهزادي جي ڪهاڻي جو آهي، جنهن ۾ مڇي شهزادي جي وار کي ڳهي ٿي ته سڄي سون ٿي وڃي ٿي. (9)

a. To change in to differentform physical born especially by supperntural means
b. To change strikingly appearance or character transform. (Marriam dictoinarry).

مصرين جي Matt'at ۾ يوناني ڏندڪٿا ۾ Arachne Myth ۾ اهڙا ڪردار موجود آهن، جيئن يوناني مها ڪهاڻين ۾ انساني ڪردار کي سندس غرور جي ڪري ڪوريئڙي ۾ تبديل ٿيڻ ملي ٿو جيڪا يوناني Greek myth of Arachne (Evil) جي نالي سان مشهور آهي. مصرين جي ماٽ Matt'at ڦڏو سچ ۾ انصاف جي سمجهاڻيءَ تي مشتمل آهن. آڳاٽي (ancient) دنيا پنهنجا عقيدا ۾ قدر ڏندڪٿا جي وسيلي منتقل ڪيا، جن جا اثر اڄ به آهن، جن ڀوائتيون (horror) فلمون ڏنيون هونديون ۾ پراسرار ناول پڙهيا هوندا، تن کي پڪ سان ڄاڻ هوندي. ڀوائتا ڪردار ادا ڪندڙ (metamorphose) جي وسيلي مڪمل بدلاءُ اختيار ڪري سنسني پيدا ڪن ٿا.

وڪٽوريا دور ٻاراڻي ادب جو سنهري دور

(Victorian Era The Golden age of children literature)

هن دور ۾ 'A lice in wonderland' ۽ 'pinnocchio' اهم تحريرون آهن. Tom swyer ٽام سويئر ۽ گرم ۽ پائرن ۽ هينس ڪرسچن اينڊريسن. هن دور جا اهم ليکڪ آهن. جن ٻاراڻي ادب کي هٿي ڏني. گرم جي آکاڻين ۾ Snow white, Ropunzal Cindrella, Sleeping beauty دنيا جي ادبي حلقن ۾ مقبول ۽ مشهور آهن ۽ ڪيترائي دفعا نئين رنگ ڍنگ سان شايع ٿيون. اهڙيءَ طرح اينڊريسن Andersen آکاڻين کي Fairy Tales ڪتابي صورت ڏني. هي ٻاراڻو مواد ڪلاسڪ ۾ شمار ٿئي ٿو.

The little mermaid
The snow white
The Princess and the pea
The ugly ducking T
he Emperor`s new clothes

آکاڻين ۾ روشن خيالي (The Enlightenment in Stories)

سترهين صديءَ ۾ نئين جاڳرتا Renaissance جي تحريڪ ٻارن جي ادب تي گهري ڇاپ ڇڏي ۽ اڄ ادب کي مڃتا ۽ سڃاڻپ ملي آهي. اها روشن خيال فلسفي جان لاڪ John lock جي ڪري ملي آهي. هن مذهبي رواداري، تعليم ۽ لبرل سرڪار جا نظريا ڏنا. سندس مشهور تحريرون هي آهن:

Letter concerning Toleration
Essay Concerning Human Understanding

اڄوڪي ٻاراڻي ادب ۾ تبديلي روشن خياليءَ جو ڪرتو آهي. جنهن ٻاراڻي ادب کي نئون رستو ڏيکاريو مختصر ڪهاڻيون وڏي نمايان عنوان سان 1744ع ۾ شايع ٿيون. جيئن Little master Tommy and pretty miss Polly 1751 جاري ڪيو. هن جي مشهور ڪتاب little Goody and two shoes 1765 کي پهريون ٻارن جو ناول شمار ڪيو ويجي ٿو. هن ڪهاڻيءَ ۾ جادو، پرين شهزادين کان سواءِ ڪهاڻي سنڊريلا مان تخليق ڪيو. ماضيءَ جي ڪن حوالن کي آندو. جيئن پيرِ جي جتيءَ جو هڪ هجڻ، ٻئي پير جو جوتو هڪ امير ماڻهو ڪيس سينڊبل وٺي ٿو ڏئي. ان کان پوءِ هن جي زندگي بدلجي ويجي ٿي. هوءَ محنت ۽ ايمانداريءَ سان ڪم ڪرڻ جي ڪري پنهنجي زندگيءَ کي بهتر ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويجي ٿي. فرانس جي هڪ ليکڪ چارلس پيراليٽ Charles Perrault

جان لاڪ جي نظرين کان متاثر ٿي ڪلاسڪ ڪهاڻين ۾ سکيا، ونڊر کي جامع نمونې ۾ بيان ڪندي نئون رنگ ڏنو. 1697ع ۾ Tales of mother goose جي نالي سان مرتب ڪيو آهي. آکاڻيون روايتي ڏند ڪٿائن مان آهن، جن کي ٻار صدين کان Fairytale جي نالي سان ٻڌندا پئي آيا.

“Sleeping beauty
Little red riding
Puss in boots and
Original Cinderella”

چارلس پيراليٽ ٻارن جي ادب ۾ روشن خياليءَ جي ابتدا جو بنياد رکيو ۽ مقبوليت ماڻي. تنقيدي جائزو وٺندي هن خيال جو اظهار ڪيو ويو ته جان لاڪ جي فڪر جو اثر وٺندڙ پهريون ليکڪ چارلس پيراليٽ Charles Perrault هو. ان جي پيٺ ۾ جان نيوبري John Newbery کي ٻاراڻي ادب جو ابو ڪري مڃيو ويو.

جديديت ۽ مابعدالجديديت ۾ فن (Modern ism and post modern art)

مهاڀارين جنگين کان پوءِ مابعدالجديديت post modern ara هن رجحان لاڙي زندگي جي مثبت پهلو کي پيش ڪيو. عام طرح آکاڻين ۾ ٿوريءَ تبديلي سان مواد ملي ٿو. اهڙي مواد تي تنقيدي نظر وجهڻ جي ضرورت محسوس نٿي ٿئي. اهڙي ادب کي سچو مابعدالجديديت True postmodern وارو لاڙو رکندڙ ادب ۾ شمار ڪجي ٿو. هن لاڙي فينٽسي کي هٿي ڏني، جيئن Odyssey. ڪهاڻيءَ جو طويل سفر ٻڌائي ٿو ته ڪهاڻين ۾ هميشه کان اڳتي ترقي ٿي آهي. ٻارن جو ادب ۽ ادب ان جو مثال آهن. شعور مان سنجيدگي پرائڻ لاءِ ماءُ پيءُ ۽ ٻار ان جا اهل ۽ لائق آهن. جديد Modern لاڙو مابعدالجديديت Postmodern era کان وڌيڪ اثرائتو آهي. ان جي باوجود جو ٻارن جي ادب ۾ ارتقا ٿيندي پئي اچي. آکاڻين جا روايتي جزن مان Anthropomorphism ۽ Metamorphose اڄ به انتهائي مقبول آهن. آکاڻين جي ارتقا ۾ جديد ڪلاسڪ جو در کليو. جنهن ۾ J.K.Rowling جي مشهور ”هيري پوٽر“ سيريز اجاگر ٿيون. هيءُ ڪهاڻيون موجوده دور ۾ ڪلاسڪ ڪهاڻين جي ابتدا آهي. 20 صدي جي آخري ڏهاڪي ۾ 26 جون 1997ع ۾ برطانوي ليکڪا harry patter and the philosopher k Rowling جي پهرين ناول سڄي دنيا ۾ هڪ ڌُم مچائي ڇڏي. ناول جي مقبوليت جي پيش نظر هن ناول کي فلمايو ويو. 2016ع ۾ ان حصن تي مشتمل فلم سيريز ناهي وئي، جنهن پڻ مقبوليت حاصل ڪئي. هي ناول وڌيڪ سٽن جلدن تي مشتمل آهي.

سندن ناول جي سيريز هي آهي:

Philosopher's stone.
The chamber of secrets.
The prisoner Azkaban
The Goblet of fire
The order of the phoenix
The half blood Prince.
The deathly hallows.

هن ناول جي ڪهاڻي برطانيہ جي هڪ بورڊنگ اسڪول جي ڪهاڻي آهي. ناول هيري پوٽر جي ڪهاڻي جا اجزا عنصر ڳجهہ/تجسس mystery پُرخطر مهم جوئي thriller، خوفناڪ ماحول ۽ رومانس تي ٻڌل آهي. هن قسم جي تحرير جو شمار Genre of fantasy literature ۾ ٿئي ٿو. هن ۾ black humar محبت جو الميو، موت، تعصب (prejudice) ايندڙ وقت، معصوميت جو زخمي ٿيڻ ناول جي ڪهاڻي جو تاجي پيٽنو thems آهن. ڏائنٽيون wizard جادو ۽ تصوراتي دنيا جو ميلو آهي، جنهن جي رنگارنگي ٻارن ۽ نوجوانن ڪان وٺي چوڏهن سالن جي عمر وارن ڇوڪراٽن ۾ مقبول ٿيو. هن ناول ۾ ڏسڻ Visual تصويرن وارو لاڙو نمايان آهي، جيڪو آڳاٽي ادبي روايت سان جڙيل آهي. ناول هيري پوٽر ڪان پوءِ جيڪي تحريرون سامهون آيون آهن. ان ناول جي اثر هيٺ ٽاريلاجي لکڻ جو سلسلو نظر اچي ٿو The hunger games نالي ٽاريلاجي ناول مشهوري ماڻي. Triology ڪي فلمايو ويو. هن وقت ناول لکڻ جو رجحان مقبول پيو ٿئي.

خاڪائي ادب (Graphic literature)

آڳاٽي ٻاراڻي ادب جو جائزو وٺندي معلوم ٿيو تہ پهرين پهرين آڪاڻيون جڏهن ڇپيون تہ انهن ۾ تصويرون ۽ ڪردارن جا خاڪا شامل هئا. آڪاڻي جي بيان سان گڏ ڏسڻ Visual ڪي پسند ڪيو ويو. ان اثر هيٺ هيري پوٽر ڪي فلمائڻ ۽ ڪتابن جي سيريز ۾ تصويرن جو هجڻ ان سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي. ٻاراڻي ادب تي Visual cultre جي اثر هيٺ تصور اپارڻ تي توجهہ آهي. ٻاراڻو ادب بہ اهو مقبول ۽ پسند ڪيو ٿو وڃي، جنهن ۾ تصور اپارڻ جي صلاحيت موجود هجي. انگريزي اخبار ڊان ۾ خاڪا بہ هفتيوار چند مڪالمن، نالي ماتر سٽن جي آڏار، مزاح تنقيد تي مشتمل هوندا آهن. جيئن تہ انهن ۾ واقعي ڪي بيان ڪرڻ ڏسڻ Visual سان آهي، ان ڪري Kathy.G لکي ٿو ۽ تجويز ڏئي ٿو تہ:

“since visual narratives do not have words, they require a different approach to read aloud and discussions around these narrative terminology about visual images”. *(9)*

خاڪي Graphic مان مراد اهي ناول، جن کي هر ڪوئي پڙهي سگهي. اهڙن ناولن ۾ ٻولين کي سڪندڙ لاءِ آساني آهي، ڇاڪاڻ تہ ان ۾ خاڪا Visual images مڪالمن dialogue جي هجڻ ڪري اهڙن ناولن جي پڙهندڙن ۾ واڌارو ٿيو آهي. اهڙن ناولن جي ادبي اهميت گهٽ آهي، پر انهن مان ڪجهہ اهي ناول جن ۾ سماجي قدرن ۽ مسئلن کي پيش ڪيو ويو آهي تہ اهي پنهنجي اهميت مڃائي رهيا آهن. مختصر ڪهاڻيءَ ۾ Visual naretives as story worlds بيانيہ انداز ۾ تصويري خاڪا اهڙن ناولن ۾ چند مڪالمن يا ڪن سٽن جي ذريعي ڪهاڻيءَ کي بيان ڪيو ويجي ٿو. تصويرن ۽ خاڪن جي ذريعي ڪهاڻيءَ کي بيان ڪيو ويجي ٿو.

“Publication of visual narratives world less book in which the story is told completely through images. Some do have a few worlds”. *(Ev of stories 2022)*

هيري پورٽر کان پوءِ جيڪي تحريرون سامهون آيون. انهن ۾ تاريلاجي triology ناول لکڻ جو سلسلو نظر اچي ٿو. The Hunger games نالي ناول مشهوري ماڻي. تاريلاجي trilogy کي فلمايو ويو. هن وقت ناول لکڻ جو رجحان مقبول پيو ٿئي. هن طريقيڪار ۾ هڪ ڪان وڏيڪ ٻوليون ڳالهائيندڙ ٻارن کي visual narrative تصويري بيانيي جي ذريعي سکيا ڏيئي سگهجي ٿي. هڪ سوال اهو بہ آهي تہ ٻارن جي ادب ۾ تنقيدي رجحان ۽ لاڙي طرف ڪيئن توجهہ ڏيارجي. ڪتابن جو روپ the influence of book design ڪتابن جي ڊيزائن، مناسب مواد جي جزن، ضرورتن سائيز وارو رجحان بہ اهميت رکي ٿو. فن ۽ فني ترقيءَ جي اهميت اجاگر ٿي رهي آهي. تصويري ڪلچر visual culture وڏي پئماني تي Art فن جي سمجهڻ لاءِ ٻاراڻي ادب هڪ وسيع پليٽ فارم ميسر ڪيو آهي. (ليمبرٽ) ان جي نشاندهي ڪئي. يورپي پبلشر مختلف سائيز جا ڪتاب شايع ڪرڻ ۾ اڳيرا رهيا آهن. مثال: The adventures of mouse to the moon هي جرمن ٻوليءَ مان ترجمو ڪيو ويو. جنهن جي سائيز 11x15 هئي ۽ هڪ ٻيو ترجمو فرانسسي ٻوليءَ مان ڪيو ويو. جنهن جو Visitors from outer space ۽ ٻيو A lion in Paris آهي، جنهن جي سائيز ڏهن فٽن تي مشتمل آهي.

ٻاراڻو ادب مختلف ثقافتن ۾ (Literature for a diverse society)

مختلف ثقافتون قومن جي سڃاڻپ آهن. ان ڪري رنگ ۽ نسل جا منفي اثر ڏسجن ٿا. The cooperative childrens book center (CCBC) پنهنجي سالياني رپورٽ ۾ (statistics) شماريات ڪتابن جي اشاعت ڏي اشارو ڪري ٿي ته اهي ڪهاڻيون جن ۾ نسلي ڪردار نمايان بيان ڪيل آهن, انهن ۾ واڌارو ٿي رهيو آهي. انڊو-امريڪن جا تجربا توجهه ڇڪائن ٿا. جيئن contemporary thunder boy J. Alexie 2016 ۾ تاريخي ۽ روايتي آڪاڻيون بيان ڪيل آهن. روسي امريڪن انڊين امريڪن جون ڪهاڻين جو تعداد گهٽ آهي. ان ڪري ڪين CCBC جي ڊيٽا ۾ شامل نه ڪيو ويو. خيال اهو ڪيو ويو ته اهڙيون آڪاڻيون جيڪي ثقافت جي ڏار ڏار آراڏاين تي مشتمل آهن. اهي پڙهيون نه ويندڀون. ڪينيڊين پبلشر مختلف ڪلچر رڪندڙ ڪهاڻين کي شايع ڪيو آهي. هن ۾ جنس جي بنياد تي سڃاڻپ Gender indenty لاءِ به اولڙ ملي ٿو. جذباتي, ذهني ورثاءُ, جسماني جذباتي حالت کي بيان ڪندي سوال ڪن ٿا ته هو ڪير آهن. جيتوڻيڪ اهو پلاٽ جو بنيادي ليڪو يا لائين نه آهي. ڪشيرا شيتن Kashira shetn يوجين يل چن, پنهنجي وطن کي ترڪ ڪرڻ واري مسئلي تي لکيو: ڪي اهڙا به ليڪ آهن, جي ڇاوا ته آمريڪا ۾ پر انهن پنهنجي خاندان ۽ ورثي تي لکڻ پسند ڪيو.

ويجهڙائيءَ ۾ (2012 کان 2016) وارن سالن ۾ ڪي ناول مقبول ٿيا. جيئن wonder polacio 2012 ناول مقبوليت ماڻي. هن جو مواد حقيقي افسانوي ڇهاءَ سان هو, جنهن جو تاجي پيٽو theme رحمدلي, درگذر ۽ اختلافن کي قبول ڪرڻ آهي ۽ ڪردار ارادي جي پختگي, همت سان عمل Act ڪن ٿا. هن وقت ناولن جي ڪهاڻي جو انجام روايتي ڪهاڻين کان مختلف آهي, جيئن wo found the hat جيڪو 2016ع ۾ ڇپيو جنهن جي حيرت انگيز انجام ۽ کل پوڳ وارن واقعن ساڻ آهي. ٻين ڪهاڻين ۾ فئنٽسي Fantsy سان لاڳاپيل, جادوئي حقيقت نگاري realism مهم جوئي, تاريخي حقيقتن کي فئنٽسيءَ سان بيان ڪرڻ ملي ٿو. هي اهي موضوع هييتون ۽ رجحان آهن, جن جي بنياد تي ادبي دنيا بيٺل آهي. شين جو Anthropormarphism تي عمل يا اداڪاري ڪرڻ Methamorphose ساهوارن وجودن ۽ شين ۾ تبديل ٿيڻ وارو دلچسپ ڊرامائي انداز ڇانيل آهي.

سنڌي ادب جديد نظرين جي اثر هيٺ اچي ماضيءَ جي خوبصورت روايتن کي وساري ڇڏيو. ان ڪري سنڌي ٻاراڻو ادب دلچسپي ۽ نواڻ کان اڃا پري آهي.

انگريزي ادب اڃا بہ روايت سان جڙيل آهي. دنيا جي ٻاراڻي ادب جو جائزو وٺندي آخر ۾ هيءُ اهم نڪتا نروار ٿين ٿا تہ تصويري ڪلچر Visual curlture ۾ مختلف ثقافتن جا جداگانہ رنگن lack of culture diversity جي لاڙن تي نمايان بيٺل آهن. سنڌي ٻاراڻي ادب ۾ تصويري ڪلچر Vicual Culture جي اڻاٺ آهي. ٻيو سهٽين روايتن ۾ حڪايتن کي نظرانداز ڪيو ويو آهي، ڪٿي ائين چئجي تہ وساري ڇڏيو ويو آهي. آکاڻين کي نواڻ سان تخليق جو رجحان، هيئت يا موضوع ۾ جدت واري لاڙي جو گهٽجڻ آهي. روايتي آکاڻي/ڪهاڻيءَ جو خزانو هوندي بہ اڃوڪو سنڌي ٻاراڻو ادب ان ڪان اڻجاڻ آهي.

حوالا

1. ملڪاڻي منگهارام، سنڌي نثر جي تاريخ، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو سال 1993ع، ص 37
2. Evolution of children stories. Strokes.www.my kabook.com 2022.
3. بلوچ، ڊاڪٽر نبي بخش خان، لوڪ ڪهاڻيون، جلد 5، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، سال 2014ع، ص1 (مقدمو)
4. ملڪاڻي منگهارام، سنڌي نثر جي تاريخ، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو سال 1993ع، ص 42
5. Evolution of children stories. Strokes.www.my kabook.com 2022.
6. ديوان، ننديرام ميراڻي، سيوهاڻي، ايسپ جون آکاڻيون، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، سال 1995ع، ص 8،7
7. Evolution of children stories. Strokes.www.my kabook.com 2022.
8. Ibid
9. بلوچ، ڊاڪٽر، نبي بخش خان، لوڪ ڪهاڻيون جلد پهريون، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، سال 2005ع، ص 122
10. What's Trending in children's Literature and why it matter .Kathy G.vo,95,218.
11. Evolution of children stories. Stock.www.my kabook.com 2022.